

ГРИГОР ПРЛИЧЕВ, ОХРИДСКАТА АРХИЕПИСКОПИЈА И ЕЛИНИЗМОТ

(По повод 78 годишнината од смртта на Г. Прличев)

Во Прличевата „Автобиографија“¹⁾ посебно место зазема песната „1762 лето“, зашто акцентира еден значаен момент од животот на Охридската архиепископија. Чувствителниот и загрижен поет не можел да не го одбележи крајот на една црковна традиција во Охрид, но секако како завршеток на званичното постоење на Архиепископијата, а никако како крај на еден континуиран црковен живот. По паѓањето на оваа Архиепископија нејзиниот дух останал и дури повеќе се разгорел во народот.

Според песната охридскиот патрик Арсение во 1762 година бил повикан кај царот во Цариград поради поплаките на Грците. Во песната доминира чувството на општата жалост што го опфатила народот поради постапката со нивниот архиепископ, како и трогателната разделба:

*„Собрал Паџрик свое сѐаго в црква свјатѣј — Климентѣова,
Благослов му дал ѥследен, рѣце зайлейшил.
Д’лго време лиѣл сѣарец во м’лчење всенародно
И по бела брада ронел с’лзи горешѣи.*

*На мене од врли Грци голем ѥйлак е.
Грцѣј Паџрик ке ни сѣроши славна Охридска сѣолица
И мене до смртѣ ке држи в заѣочение.
Ке ѣраѣи владици Грци лицем свѣѣци, срѣцем волиц.*

*Ке ве даваѣ, ке ве сѣрижаѣ, ке м’лзѣи до крв.
Меѓу народа ке сејаѣ несогласје и раздори,
Да се мрази син со ѣаѣка и со браѣа браѣи.*

*И ке викнеѣ до Бога и крило не ке најдеѣ,
Смирени ке навѣдеѣ глава до зѣми.
Ке ми бидеѣ сираци, ѣака било пайисано,
Елаѣе ги ви гуѣна за ѥследен ѣѣи.*

Тенденцијата на песната — да ја истакне омразата кон Грците и грцизмот ја засилуваат стиховите:

¹⁾ Григор С. Прличев, Автобиографија, предговор Д. Митрев, Скопје 1953.

*„Милосѣивиј Бог љослушал Паѣричка горешѣа клетѣа,
Слава нѣхна, семе нѣхно љогубил со шум.
И сега во куќи нѣхни ѣќае ѣќаќ ѣќаќина
И на ѣсѣи сѣрехи нѣхни хуќаќ хуќѣве“.*

Јачината на патриковата клетва, олицетворена во оправданоста на општонародните желби и тенденции ја потенцираат наведените стихови. Борбата против елинското влијание траела повеќе векови. Песната испеана речиси 100 години по опишаниот настан предизвикала солзи кај слушателите, исто како и кај луѓето насобрани околу својот патрик, што требало да го изгубат. Кога песната била испеана за првпат на Прличевата свадба, тој напишал: „Солзи им потекоа на гостите од очи, не толку од вредноста на стиховите, колку од страста со која се испееја.“

„Потоа нагласува: „Таа песна ни помогна во искоренувањето на грцизмот многу повеќе од сите наши прежни подвизи“.

Веднаш паѓа в очи анахронизмот на означената година во песната — 1762, како дата на прогонувањето на последниот охридски архиепископ — Арсение. Историски е познато дека последната година што ја поминал Арсение во Охрид била 1767. Народното предание кое долго се одржувало во Охрид во врска со спомнатиов настан веројатно претрпело измени, како што е случај со промените на одделни моменти низ вариантите од родовите на народното творештво.

Историски погледнато за Охридската архиепископија биле критични и годините: 1762 и 1763. Можеби и тие настани повлијаеле да дојде до помешување на овие години во претставата на народот. Последните години од животот на Архиепископијата биле доста критични од повеќе причини. 1760, 61 и 62 година на архиепископското седиште бил арх. Кирил. Последната година бил прогнат и затворен од страната на турската власт²⁾. Неговиот наследник Јеремија умрел во 1763 година. Наредниот назначен архиепископ бил најмалку сакан од народот и во врска со него стануваат провидни тенденциите на Цариградската патријаршија.

Цариградскиот патријарх Јоаникиј III Караца како заменик на Јеремија се обидел да го постави протосингелот јеремонах Ананиј. Својата желба сакал да ја врами во законски рамки. Неговите агенти, гркофилите од Цариград, поднеле молба со желба да биде поставен Ананиј како лице кое ќе може да ги отстрани многубројните долгови на Охридската архиепископија. Била издејствуванa дури согласност од Високата Порта. И покрај тоа „тој го одлагал изборот, бидејќи Охридската архиепископија била автономна“³⁾. Откако бил издејствуван султанскиот берат за Ананиј, патријархот дозволил да биде извршен формален избор за Ананиј во цариградската црква „Св. Ѓорѓи“, и тоа не од патријархискиот Синод, но од случајните архиереи од Цариградската дијецеза. Иако било утврдено да се предлагаат три кандидати, тогаш бил предложен само Ананиј. И покрај грижливите подготовки

²⁾ Иванъ Снѣгаровъ: История на Охридската архиепископия — патриаршия, София, 1932, стр. 209—210.

³⁾ Види: Снѣгаровъ: История на Охридската архиепископия стр. 147.

тој не го задржал архиепископскиот престол, но имаме докази дека се потпишал како охридски архиепископ во литургискиот кодекс на свето-тогропскиот метох во Цариград:” Καὶ τὸδε σὺν τοῖς, ἄλλοις Ἀνανίου, ἀρχιεπισκόπου τῆς Α-ης Ἰουστινιανῆς Ἀχριδῶν, Βυζαντίου.⁴⁾

Во Охрид бил избран за архиепископ пелагонискиот митрополит Арсение. Самото протерување на Ананиј бил и последниот успех на Охридската архиепископија, зашто новоименованиот архиепископ бил и последен.

Несигурната состојба и брзото менување на овие архиепископи во последните години не оставиле јасна претстава кај народот. Според тоа не треба да зачудува фактот што и овие години останале неодредени.

Можеби би било поинтересно расветлувањето на ова прашање ако се земе предвид и тврдењето дека песната не е народна творба, туку дека во неговиот автор се крие личноста на Прличев. Иван Снегаров во врска со ова прашање напишал: „Потоа и Прличев ја напишал својата елегича за паѓањето на Охридската архиепископија”⁵⁾. Во Историјата на македонскиот народ ова мислење е потврдено: „Тогаш била испеана неговата популарна песна за укинувањето на Охридската архиепископија.”⁶⁾ Ако се земе како точна оваа претпоставка, излегува дека и Прличев не ја знаел точно годината на паѓањето на Архиепископијата. Можеби народното предание им ја наметнало на луѓето. Од Автобиографијата на Прличев знаеме дека тој бил заинтересиран за историјата на својот народ и со часови прикажувал одделни моменти од минатото. Можеби во народот се прикажувал овој настан по устен пат и некои елементи точно од преданијата влегле во творбата на Прличев.

По се изгледа Григор Прличев имал и извесна аверзија кон бележењето на годините. Во почетокот на својата „Автобиографија” забележува: „Роден сум во Охрид на 18 јануари 1830, според едни, 1831 според други. Затоа и ретко споменувам дати”.

Народот ја прифатил песната и нејзините варијанти можеме да ги забележиме и во современиот фолклор во Охридско. Иако ја составил Григор Прличев таа станала народна песна, како што е случајот со повеќе народни песни, чии автори се познати.

Во врска со настанот што е опеан во песната може да се одбележи и следново прашање: Ако првпат се испеала песната шест месеци по Прличевата свадба, тогаш како можело важниот настан да добие ваква обработка речиси 100 години по настанот? Ова го наметнува мислењето дека песната ја составил во тоа време Прличев, и за првпат била испеана веројатно 1870 година⁷⁾. Или пак меѓу луѓето кружеле други состави во

⁴⁾ Ἱεροσολυμιτικῇ βιβλιοθήκῃ. IV. стр. 74, № 50

⁵⁾ И. Снегаров: Унищожението на Охридската патриаршија и влијанието на елинизма во Бугарија. Македонски преглед, год. II, кн. 3, Софија, 1926, стр. 65—110.

⁶⁾ Историја на македонскиот народ, кн. 2, Скопје 1969, стр. 63 Ова го потврдува и искажувањето на М. Арnaudов: „А по шест месеци беше испеана неговата песна за уништувањето на Охридската архиепископија...” — М. Арnaudов: Григор Прличев, Софија 1968 г. стр. 41.

⁷⁾ Во својата автобиографија Прличев не означува точно кога била првпат испеана песната, но од претходните и другите податоци можеме да дојдеме до годината

кои се спомнувал настанот и Прличев под нивно влијание ја составил творбата. Инаку е неприфатливо тврдењето дека една песна може да биде испеана околу 100 години по настанот што го предава самата. Ако пак ја составил Прличев прашањето станува појасно.

На 16 јануари 1767 година цариградскиот патријарх Самуил Ханџери ја имал писмената оставка од Арсение. Секако тоа не дошло така ненадејно како што на прв поглед изгледа, зашто оваа постапка си има своја подолга подготовка и историја.

Се знае дека костурскиот митрополит Евтимие, назначен на тоа место од страната на фанариотите, со пет души костурски првенци се поплакал од архиепископот. Патријаршијата се потрудила да привлече и други такви лица од Охрид, како и митрополитите: сисанскиот Никифор, воденскиот Герман, струмичкиот Анание и гребенскиот Григорие. Во есента 1766 година овие пет митрополити со Арсение се наоѓале во Цариград и веќе на 16 јануари идната година Арсение поднел званично оставка.

Несомнено тешката положба во која се наоѓала Архиепископијата била искористена од Цариградската патријаршија. Патријархот успеал да ја убеди и да ја придобие Високата Porta. „Ваквата положба на Охридската архиепископија била искористена од Цариградската патријаршија, која настојувала пред Високата Porta да докаже дека единствено таа може да ги врати нејзините долгови, доколку биде укината и приклучена кон неа”⁸⁾. Патријархот се потрудил да врбува и епископи што ќе го потврдуваат неговото мислење. Тој ја убедува Високата Porta дека Архиепископијата и е непријател на турската влада. На тој начин било издејствувано султанското ираде за укинување на Охридската архиепископија, со кое било забрането поднесување на било каква жалба во врска со одлуката. Арсение во отказот нагласува: „Со сегашнава доброволна и непринудна оставка долупотпишаниот изјавувам дека бидејќи

индиректно: Од Автобиографијата (стр. 81) се дознава дека во средината на април 1869 година Прличев се вратил во Охрид: „Го исфрливме елинскиот јазик, кого го беа пак вовеле во времето на нашите маки; го воведовме бугарскиот; се појави ново мнение нов, стремеж, нов живот; Антономи умре од јад; го изгнавме Мелетија; го жнавме она што беше одамна сејано... Победата беше свршена”. Во глава 41 продолжува: „По победата незабавно се приготвивме за свадба. Ја поправивме дедовата кука... Бидејќи во Охрид никоја кука не е без лозје, шест месеци по свадбата го искоренавме своето старо лозје и насадивме ново. Според обичајот, ги поканивме на гости работниците што работеа бесплатно. Тој е првиот пат каде што се испеа песната 1762 лето.” Во глава 42 се надоврзува изказот: „Не минаа многу месеци, кога почитаните членови на цариградското Читалиште ме поканија да ја преведам „Илијадата”. Веќе во март 1871 година Читалиште ја отпечати првата песна.” (М. Арнаудов, стр. 43). Бидејќи Прличев нагласува дека поканата следела не многу месеци по садењето на лозјето, а првиот превод се јавил во март 1871, најверојатно е дека песната била испеана 1870-та година. Во 1869-та се припремале за свадба, ја поправале куката и дури шест месеци по свадбата била испеана песната. (Обично лозјата ги саделе почесто во пролет, отколку во есен. Помала е можноста тоа да се извршило во есента 1869-та година. Прличев можел да ги даде првите стихови порано, пред целосното преведување на делото).

⁸⁾ Д-р Славко Димевски, Охридската архиепископија, Библиотека „Светлини на минатото”, Скопје.

не ми е можно да ги уредам и поправам потребите на Охридската архиепископија кои се јавуваа една по друга пред нас и во наши денови им дадоа не мал повод на непријателите да го напаѓаат името на Охридската архиепископија. . .⁹⁾). Сепак, и покрај оваа непринудена изјава во прилог на тврдењето дека бил принуден тоа да го направи, зборуваат повеќе околности што ќе ги видиме понатаму.

По укинувањето на Охридската архиепископија била уништена и самата Охридска епархија, а градот Охрид бил потчинет под драчкиот митрополит. (При уништувањето на Охридската архиепископија во Охридската епархија влегувале Охрид, Демир Хисар, Елбасан, Каваја и Драч¹⁰⁾). И додека Охрид бил столица на позната епископија во раните векови на христијанството, во 1767 година го доживеал својот пораз. На негова сметка се издигнаа: Костур, Сисанија, Струмица и Битола. Во 1776 година Охрид бил присоединет кон Преспанската епархија. За да се уништи наполно споменот на охридската автокефална црква Охрид бил наречен Лихнида (Λιχνίδα). Биле извршени сите поединости за задушување на споменот за независноста.

Една од причините за протерувањето на Арсение од Охрид народот ја гледал во издајството на некои охридски видни граѓани, што се спомнуваат и во песната:

*Вјахнал Пајриќ брза коња и неволно уи'иши се.
Тога грмкиј ѝлач народен небо ѝроцејил.
Умилил се чесиџиј Пајриќ, свалил шайка навезана,
Погледнал на сино небо, љуџо ѝрок'лнал:
„Ох! ѝослушај, милиј Боже! Хаир никога да немај
Сѝамче беј и Бујар Лигдо, Нејко Челеби“.*

Познато е дека богатите граѓани кои биле во постојан контакт со Грција биле прогрчки расположени, а некои од нив го поддржувале мислењето на Цариградската патријаршија. Иван Снегаров го посочува искажувањето на охридскиот свештеник Апостол Мизов во 1890 година¹¹⁾: за времето на Арсение во Охрид имало 4 првенци – Нејко Челеби, Стамче беј, Бујар Лигдо и Малечко беј. Тие биле курчии и повеќе живееле во Цариград отколку во Охрид. Според преданието што го изнесол Апостол Мизов првите двајца првенци му подметнале на Арсение фалшиви пари, а потоа го издале и архиепископот бил веднаш повикан во Цариград.

Баквото мислење народот го докажувал со пријателските односи на нашата буржоазија со грчките трговци. Грчкото влијание се засилувало и со женидбените односи и во многу фамилии проникнувал грчкиот дух, а некои од нашите луѓе станувале приврженици на Фенер. Со нивна помош во Цариград, видовме, беше направен обид да се назначи за архиепископ Ананиј.

⁹⁾ Снџаровъ, Охр. арх. стр. 515.

¹⁰⁾ Снџаровъ, Охр. арх. стр. 149—150.

¹¹⁾ Види Снџаровъ, стр. 517.

Некои објаснувања во врска со четирите охридски првенци дава Кузман Шапкарев¹²⁾: Нивната сила била голема и пред Турците. Кога оделе по турските конаци јавале на коњи придружени од своите сеизи. Од нив немало машки наследници. „Ни раскажуваа старите дека Стамче беј, Бујар Лигдо, и Нејко Челеби биле предавниците на Охридската независна архиепископија, преку кои грчките патријарси ги проткале своите интриги и ја постигнале целта“¹³⁾.

Според преданието на баба Зографина Андроникова¹⁴⁾ четирите охридски првенци со измама го наклеветиле Арсение во Цариград, каде што бил повикан. Пред тргнувањето служел во црквата „Св. Климент“ и ги проколнал четирите граѓани.

Во историските документи не се спомнува доаѓањето на специјалниот турски пратеник (салоар) по Арсение, нити тешката положба на Арсение кога стигнал во Цариград во врска со паѓањето во немилост пред власта. Григор Прличев во одржаното слово во црквата „Св. Климент“ во 1867 година нагласил дека по пристигнувањето во Цариград Арсение заедно со внук му Георгиј Балазов биле сместени во еден кораб и веднаш испратени во Света Гора, каде што и умреле¹⁵⁾.

За живиот спомен во врска со пропаѓањето на Охридската архиепископија сведочи и Виктор Григорович¹⁶⁾, кој пишува: „По нивно мислење последниот самостоен архиепископ од Охрид бил лишен од своето достоинство поради несправедливите обвиненија за врски со Венецијанците, а по мислење на некои со Русите“. Оттогаш се смениле три патријарси.

Еден старец во Света Гора му ја покажал патријаршиската ќелија од Зографскиот манастир. Григорович наведува дека причината за ова именување доаѓа оттаму што „толкум умрел последниот охридски патријарх.“ Понатаму тој појаснува дека ова именување на архиепископот со патријарх доаѓа од народот и поради што Албанците ги нарекувале архиепископите — патрици.

Според раскажувањето на старецот од Света Гора, Арсение, недоволен од состојбата на Архиепископијата тргнал за Константинопол. Со себе носел разни хрисовули и хартии. На патот наминал во Света Гора, каде што бил задржан и таму го завршил својот живот¹⁷⁾. Јасно е дека во неговото раскажување се слеани двата настани за Арсениево заминување во Цариград и неговото заточување во Света Гора.

Снегаров докажува уште еден важен момент во врска со паѓањето на Архиепископијата¹⁸⁾. Во патријаршкиот акт од 1767 година по

¹²⁾ К. А. Шапкаревъ: Кратко историко-географско описание на градовѣтъ Охридъ и Струга, Сборникъ на българското книжно дружество въ София, 1901 г. стр. 1—54.

¹³⁾ Шапк. стр. 43.

¹⁴⁾ Снѣгаровъ, стр. 517.

¹⁵⁾ Снѣгаровъ, стр. 517.

¹⁶⁾ Очерки путешествія Европейской Турціи, Виктора Григоровича, Москва 1877, стр. 103.

¹⁷⁾ Види: Григорович стр. 104.

¹⁸⁾ Види: Снѣгаровъ: Съгласно ли е било охридското паство за унищожението на неговата архиепископија? Види: Ист. на охр. арх. стр. 518—519.

уништувањето на Охридската архиепископија стои дека сите владци и христијани од Охрид потпишале колективна изјава до Високата Порта, со која изразиле желба да се присоединат кон Цариградската патријаршија. Но во документите на Портата не се зборува за тоа, ами само за барањето на цариградскиот патријарх, по чиј повод следело султанското ираде. Ако била дадена изјавата на клерот и народот, би требало да биде потврдена документационо. Изјава до Високата Порта била предадена само од страна на спомнатите митрополити, како што тие признаваат во едно писмо до белградскиот Јоасаф¹⁹⁾.

Според сето тоа јасно се гледа тенденцијата на Цариградската патријаршија против Охридската архиепископија.

Охридската архиепископија, основана врз работата на првиот словенски епископ Климент Охридски, призната уште 927 година во Цариград, била значаен културен центар низ вековите. Нити византиската, нити бугарската, нити српската, нити турската власт посегнувале врз нејзината автокефалност исклучувајќи го времето кога во XVII век турската власт ја укинува. Архиепископијата секогаш се стремела да го отстрани влијанието на Цариградската патријаршија, која веќе во XVI век презема разновидни атаки врз Архиепископијата.

Причините за нејзиното паѓање треба да се бараат во рамките на општата положба на Балканот, секако не само во внатрешните судири и издајството на охридските првенци, според народните исказувања.

Турците уште со заземањето на Охрид не посегнале по нејзината црковна автокефалност. (Охрид бил покорен 1408 година.) Во границите на Отоманското царство се нашле: Цариградската патријаршија, Охридската архиепископија, Пеќската патријаршија и Трновската патријаршија²⁰⁾. Иако не ја изгубила самостојноста, Охридската архиепископија претрпувала постепено економско слабеење. Градовите биле пустошени, црквите ограбувани и Архиепископијата осиромашувала. Охридските архиепископи оделе на Запад каде молеле милост за опстанувањето на Архиепископијата²¹⁾. Ваквата положба ја користела Цариградската патријаршија која изјавувала пред Портата дека единствено таа може да ги подмири долговите, припремајќи го постепено ударот на Охридската архиепископија.

Лошата финансиска положба на Архиепископијата се истакнува како една од причините за нејзиното паѓање. Сепак, нејзината финансиска состојба не била единствената причина за паѓањето. Дури во средината на XVIII век се почувствувал извесен економски полет и донекаде се поправила финансиската состојба, се разбира, Архиепископијата не можела да се извлече од сите долгови. Снегаров не го зема овој момент како клучен, дури истакнува: „Финансиската положба пред уништувањето не била така безнадежна²²⁾. Положбата не била толку лоша за да

¹⁹⁾ Снџаровъ, стр. 519.

²⁰⁾ Види: С. Димевски, Охр. арх.

²¹⁾ Види: С. Димевски, Охр. арх. стр. 25.

²²⁾ Види: Снџаровъ, Мак. преглед, стр. 77.

се уништи независноста. Тоа го покажува и студијата на Г. Баласчев за финансиската состојба на Охридската архиепископија.

Снегаров како битна причина ја истакнува конечната победа на фанариотската партија над автохтонската. Секако дека нејзиното засилување одиграло важна улога, но секако не и пресудна. Првпат цариградскиот патријарх од Фенер се замешал во работата на Архиепископијата 1676 година, а по 1688 година тоа уште повеќе се засилило²³⁾. Во Охридската архиепископија се јавија две различни партии: фанариотска — чии приврженици ги помагале фанариотските духовни лица да дојдат во охридскиот престол. Автохтонците биле нивни решителни противници, особено на Фенер, тие „го чувствувале своето етничко потекло и настојувале да ја оформат својата Архиепископија...“²⁴⁾ Тие се бореле против доаѓањето на туѓинци на охридскиот престол.

1693 година патријархот Калиник II докажувал дека само 5 православни духовни поглавари се законски патријарси: цариградскиот, александрискиот, антиохијскиот, ерусалимскиот и московскиот, додека охридскиот, иверскиот, кипарскиот и пеќскиот немаат право да го носат името — патријарси. Последниот отпор на автохтонците дошол до израз кога било оневозможено примањето на наметнатиот архиепископ Ананиј од страната на фанариотите. Наредните години го бележат успехот на фанариотите.

И според Гаврил Крстевич укинувањето на Охридската архиепископија било извршено во корист на елинизмот.

XVIII век значеше потполн успех за Цариградската патријаршија. Таа настојуваше да се признае еден единствен патријарх за сите православни цркви, затоа била прифатена титулата — васеленски патријарх, а не цариградски. 1766 година кон неа била присоединета Пеќската патријаршија, а веќе 1767 година Охридската.

Тоа секако не се вршело без согласност и знаење на турската власт. Од своја страна со тоа Портата имала подобар увид и контрола врз Цариградската централна патријаршија. Формирањето на еден единствен центар одело во корист на турската власт.

Покрај тоа познати се честите случаи кога доаѓало до расцеп меѓу турската власт и Охридската архиепископија и Пеќската патријаршија, додека односите со Цариградската патријаршија биле подобри. Познати се примерите кога одделни охридски архиепископи оделе на Запад и барале помош против Турците. (Тоа го правеле охридскиот архиепископ Атанасие и пеќскиот патријарх Јован.)

Во таквата состојба, јасно е дека внатрешните причини и слабости во Охридската архиепископија не одиграле битна улога за пропаѓањето на истата. За положбата на Архиепископијата зборуваат повеќе турски документи.²⁵⁾

²³⁾ Д-р Славко Димевски: Црковна историја на македонскиот народ, Скопје 1965 год.

²⁴⁾ Види цит. дело: Црк. ист. стр. 82.

²⁵⁾ Овде објавуваме неколку необјавени регести од Битолскиот сицил бр. 55, што се чуваат во Институтот за национална историја во Скопје, а кои осветлуваат некои моменти од положбата на Архиепископијата во 1761—1764 година:

1761, помеѓу 26 февруари и 7 март (1174, трета декада на реџеп) Цариград ФЕРМАН до мугесарифот на Охридскиот санџак и до кадиите на Охрид и. . . . Се наредува да се земат веднаш од охридскиот патрик 5000 гроша, што му ги должел на Високата Порта и да се достават по испратениот мубашир. Лист 38 а-Г.

(Во ова време бил назначен архиепископот Кирил).

1761, октомври 24 (1175 ребмул еввел 25)

ФЕРМАН од султанот Мустафа III — Истанбул.

До кадиите на Охрид и (д) диздарот на Охрид.

Патријархот на Охрид Еремија го известил дворот дека претходниот патријарх Кирилос со своја волја се одрекол од оваа функција, во негова полза и потоа му бил издаден берат. Но претходниот иако располагал цели три години со оваа мукатаа немал ни едно акче платено на побарувачите. Обратителот, кој располагал и со фетва смета дека никој не можел да задолжи друго лице со свој долг. Горенаведениот молел сите патријаршиски и црковни работи, преку шер. меџлис, да бидат одземени и да му бидат дадени на неговиот заменик. Воденскиот митрополит и претходниот да биде уапсен до чистењето на сите нерасчистени сметки. Бидејќи требало да се постапи според пропишаните услови во бератот се наредува — преку мубаширот да бидат одземени сите патријаршиски и црковни работи, што се наоѓале кај него и да му бидат предадени на неговиот заменик — митрополитот на Воден; бившиот патријарх да биде уапсен во битолската тердина до чистењето на сите нерасчистени сметки и до пристигањето на посебен ферман за ослободување

1764, трета декада на јануари (1177, трета декада на реџеп)

ФЕРМАН од султанот Мустафа III, Истанбул

До сите везири, мири мирани и виши кадии, мевлани од левата и десната страна и до крајот на левиот ракав.

Пред извесно време многу луѓе од населението на многу кази се одрекле од своите огништа и оставајќи ги своите куќи и земја заминувале за Истанбул и по други места. Поради нивното иселување дажбите кои им припаѓале биле фрлени врз останатото население и во некои места тие станале многу големи, дури неисплативи. Поради тоа и останатото население мислело да ги напушти селата. На тој начин селата би опустеле, на општо народно зло. Дошло време на тоа да му се стави крај, отселените да се вратат во своите домови. Ферманот требало да биде регистриран по сицилиите; содржината да му се објави на населението; рајата да не биде измачувана; иселениците да се вратат назад; да им се обезбеди спокојство за да можат мирно да ја обработуваат својата земја; да не се дозволи натамошно иселување; населението од секоја каза да гарантира со „незре“ пред власта дека нема да дозволи иселување; за таква гаранција да се состави хуџет и хуџетите да бидат испратени до дворот за натамошна постапка.

Лист 89/1

1764, јуни 5 (1177, зилхиџе 5).

ФЕРМАН од султанот Мустафа III, Истанбул.

До вишиот кадија мевланата на . . . ; кадиите на. . . и. . .

Патријархот на Охрид Арсение го известил дворот дека според условите цитирани во својот берат, тој заедно со неговиот „капукетхуда“ 15 души од Патријаршијата биле ослободени од цизје, авариз, кузул и други дажби. Овие, според прописите, насекаде, не плаќале никакви дажби и требало да не ги вознемируваат. Но често пати некои цизједари и колџии досадувале, барајќи и тие како и другите зимии да плаќаат вообичаени дажби. Спомнатиот молел за ферман. Се наредува секој спрема нив да постапува според условите на издадениот берат; на патријархот, на капукетхудата и другите 14 души од патријаршијата да не им се наплатава ни цизје, ни авариз, нити пак други дажби, зашто озие биле ослободени

Лист 103/3

По укинувањето на Охридската архиепископија Цариградската патријаршија отпочнала да ја спроведува својата одамнешна желба за поширока елинизација на Македонија. Тоа се извршувало преку назначените Грци во сите клучни духовни и црковни места. Во XIX век се јавува тенденција за народно училиште. Според степенот на развитокот на граѓанската класа во некои градови ќе се јават желби за отстранување на грчките владици²⁶⁾. Некои градови со своите црковно-училишни општини почнале да се одделуваат од Патријаршијата.

Во почетокот на XIX век бил сочуван споменот за Охридската архиепископија, а желбата на нејзиното обновување не изгаснала. Искрите на национализмот разгорени на Запад си пробивале пат и на Балканот²⁷⁾. Идеите на Француската револуција не биле непознати за нашето население. Пајсиевата историја станувала се попозната. Народот ги негувал житијата на светците преку усното творештво. За жал, многу словенски ракописи биле уништени или изгорени, како во Серскиот манастир, во м. Св. Иван Предтеча, Св. Наум и други²⁸⁾. Во 1845 година Виктор Григорович забележал дека луѓето во Охрид зборуваат грчки, додека народниот говор се слушал во потесната фамилија и тоа повеќе меѓу жените. Ретко кој во Охрид го знаел словенското (и тоа крупно) писмо, додека во познавањето на грчкиот јазик луѓето биле мошне вешти²⁹⁾. В. Григорович повеќе се движел со школованите граѓани, кои го знаеле добро грчкиот јазик, како и трговците, и веројатно немал можност да го слушне народниот говор во многубројните охридски фамилии. Богаташите биле оние кои најпрвин го прифатиле грчкиот јазик, но и покрај тоа што многу од нив се нарекувале Грци, не го забораваале својот говорен јазик. Многу од нив низ честите црковно-народни борби се ослободувале од елинизмот и станувале народни дејци. Таков бил случајот со Паунчеви и Робеве во Охрид³⁰⁾.

Многу наши луѓе биле поклоници на грчкото образование и култура, но тоа не значи дека му служеле на панелинизмот. Кај многу од нив покасно настанува пресвртница. Очигледен е примерот со Д. Миладинов и Г. Прличев. Многу од нив ќе станат пламени борци во борбата за воведување на народни училишта.

Во 1860 година се заострила борбата против назначувањето на грчкиот владика Мелетиј. Охридската општина се заканувала дека ќе влезе во Унија со Римокатоличката црква. За посебно одбележување е отпорот што се јавил против грчкиот владика Мелетиј, со кого ќе дојде во судир и Григор Прличев.

²⁶⁾ Историја на македонскиот народ, кн. II стр. 60.

²⁷⁾ Види: Снџаровъ, Мак. преглед.

²⁸⁾ В. Григорович, стр. 110. Во Охрид 1859 година се јавила книгата на М. Димица за Охридската архиепископија на грчки јазик, каде што се нагласува незаконското укинување. (Може да се претпостави дека Прличев ја имал или ја знаел оваа книга.)

²⁹⁾ Григ. стр. 102.

³⁰⁾ Снџ. Мак. прег. стр. 97.

Додека во 1860 година охридските писмено се откажале од Цариградската патријаршија, во 1861 година побарале од Високата Порта автокефална архиепископија. Борбата се уште не стивнала „а тажните ноти на песната за последниот патрик Арсеније уште повеќе го заслужувале воодушевувањето и упорноста за борбата³¹⁾”.

Тешкотиите што ги имал последниот архиепископ Арсеније пред паѓањето на Охридската архиепископија, како што се гледа не стивнале и во 70-те години на XIX век. Низ целиот тој период во луѓето живеел неуништивиот спомен на Охридската архиепископија, тој дух го бодреше народот да може да се спротивстави на Цариградската патријаршија, на католичкото и протестантското влијание.

Прличев ќе ѝ го посвети целиот свој живот на борбата против елинизмот, по враќањето од Атина, по смртта на браќата Миладиновци. Иако затворан, прогонуван, тој секогаш ќе наоѓа во себе сили да се спротивставува. Посебни тешкотии, како што видовме веќе од Автобиографијата, му задавал Мелетиј, омрзната личност од целиот народ.

Такви биле и претходните грчки владици, кои доаѓале во Охрид со титула — преспански митрополит. Обично биле лошо примани од народот и често изгонувани. Така на пример Кузман Шапкарев³²⁾ се сеќава што му раскажувале дедовците за некои митрополити: Калиник бил Грк од Галипол, кој стапил на митрополитската столица 1801 година и управувал 40 години. Тој бил итер и млад и на Целадин бег му служел како советник. Тој ја сакал просветата и за негово време училиштата цветале. По паѓањето на Целадин бег бил трипати срамно протеруван. По него дошол Јосиф, неучен старец, блудник. Поплаките стигнале до Портата и бил протеран. Дионис останал кратко време, а по него бил назначен Јоаники. „Во негово време — нагласува Шапкарев, през 1859 година во Охрид се роди првата искрица на народно самосознание”. Од неа ќе се роди повторно засилената желба за независната Охридска архиепископија. Тогаш за прв пат во некои охридски училишта бил воведен народниот јазик³³⁾.

По Јоаники дошол најомразениот митрополит Мелетиј, бивш протосингел и епископ на Дионисиј. Поради интригите што му ги приредувал на старецот бил протеран во Зворник. Очекувал да го наследи Јоаникиј и преку своите пријатели во Цариград очекувал да ја постигне целта. Охридските епархисти молеле да им биде назначен нивен човек, а не Грк, на пр. Иларион, Аксентија велешки или архимандритот Антин. Патријаршијата не ги сослужала желбите на народот, изразени во молбите со 12.000 потписи и го назначила Мелетиј. Според кажувањата на народот тој бил најголемиот блудник, немилостив и голем ограбувач³⁴⁾. Шапкарев го обвинува и за смртта на браќата Миладиновци.

³¹⁾ Снѣг. Мак. прег. стр. 106.

³²⁾ Шапк. види цит. дело.

³³⁾ Шапк. стр. 47.

³⁴⁾ За едно венчавањ: во с. Мислешево зел 4000 гроша, а за друго — 8000. На задолжените селани им ја земал покуќината. (Види Шапк.).

Егзархиските владици не ги исполниле народните желби, затоа Рајко Жинзифов во песната „Охрид“ ќе посака духовен овчар за словенското стадо:

*„Со дух народен, дух свободен,
Да уиџиши сѣтаро, младо“.*

Меѓу најогорчените и најсмелите противници на Мелетиј бил Прличев. Тој ја имал смелоста да му ги каже сите недостатоци на Мелетиј, на Владикиов. Со последниов имал тешкотии и Кузман Шапкарев³⁵⁾. Еве што зборуваат разните дописи за тој период:

Во еден допис од Охрид од 4 февруари 1860 година, објавен на 13 март истата година во „Србски дневник“³⁶⁾ стои: „... Охридски Бугари скупиле су се, да ишту епископа Бугарина*; ако би пак цариградска патрикана послала Грка фанариотскогъ, да га у Охридъ непусте, веѣ да га пре каменѣмъ утуку. Томъ приликомъ договарали су се, да пошлно депутацию у Римъ, те да одонде ишту едногъ архиепископа. Веѣ су се и чланови за депутацию одредили, али после реше, да најпре о томе известе патриаршию у Цариграду. Њиово писмо стигло е у Цариград 19 фебр. Видеѣмемо, шта ће патриаршия реѣи. То су послѣдице фанариотскога поступања“.

Во еден друг допис од Димитрие Миладинов во „Цариградски весник“ од 15 април 1860 година³⁷⁾ станува збор за нељубезниот дочек на Мелетиј во Охрид: „Протосингелот кани еден, друг, никој не му доаѓа, само некој си Христо Капчев, половина охридски трговец и со драмои мошне кус, а тој пак дојде за атерот на Куцовлавот Цинцаринот Ничота, кому му се клањат како старите Елини на Дија и втор некој си Јаким фортомар, среброљубец, надевајќи се после да стане протосингел за да дери селани. . .“.

Пред доаѓањето на Мелетиј во Охрид старецот Стефан поп Димитров одржал слово, кое „според архитектониката, склопот на реченицата, јазикот, тоа е дело на Димитрие Миладинов“³⁸⁾. Во него провејува општонародната тенденција против несаканиот Мелетиј: „Ние отпрвин в час по умирачката покојного владика Јоаникија дадохме известие на Великата црква ки Мелетије не го сакаме, туку сакаме за пастир наш човек како што во прошенијата сте писали. А Великата црква ни го пратила Мелетије, не за да не принудит да го примаме, но да си не притеснуват и да си дочуват свое достоинство. . . кога не го сакаме ни денеска, ни утре, ни до умирачка, и кога сакањето и желанијата наши кон него ни се затвориле толко што ја тој овде да сedit, ја ние, . . .“.

³⁵⁾ Стефан и Христоул Владикиови биле браќа. Христоул учествувал при затворањето на Прличев. Види Мак. прег. год. III, кн. 2, 1927 г. стр. 43, Ив. Снѣгаров:

Приносъ къмъ исторiята на просв. дѣло въ Макед.

³⁶⁾ Србски дневник, бр. 21, Нови Сад, 13 март 1860.

³⁷⁾ Познато е дека тогаш сеуште не се споменува македонска националност.

³⁸⁾ Александар Стерјоски: Реторот Димитрие Миладинов, Развитие, бр. 4—5, 1970, Битола стр. 409—432.

³⁸⁾ Види Снѣг. Ист. на Охр. арх. стр. 422,

Самиот Димитар Миладинов се изјаснил за Мелетиј: „... Не му се потребни попови и старци, зашто тој не прилега на владика, туку на к' сердар или подобро да речеме — на војвода на триста арамии и разбојници, и така го именуваат по селата”. А кога Мелетиј ветувал дека парично ќе ги помага училиштата Димитар се прашувал од каде ќе најде толку пари: „... да не продаде некој татков чифлик или да не направи трговија по Европа“³⁹⁾.

Во дописот од 20 април 1860 год. од Охрид во „Србске новине“⁴⁰⁾ станува збор за народната желба за воведување на народниот јазик во училиштата. „Одавно овде постои школа и многа е младеж посеѓава, али е слаба была користь за ученике одь те школе зато, што се у ньой све предавало на грчкомь езику, кои овде само деца неколцине Грка, трговаца, као свой матерный езикъ, разумеваю. Сва усилаваня грађана да се у школу уведе за предаванъ езикъ народный остала су безъ успеха; ерь владика, Гркъ беше томе противанъ. Али желя за матернымъ езикомъ и ту препреку надвлала. Пре 10 месецѣй отвори се овде, безъ знания владичина, у кући Ђорђа Мустрева, школа, у којой се првый путь, после толико векова, зачуше сладки звуци народногъ славенскогъ говора. Али се и садъ морала особита предосторожностъ употребити да бы се успехъ обезбедіо. Ноѹ се тамо предавало, почемъ се данно ние смело добро дело радити”. Пишувачот на дописот предвидува скоро полна победа на народниот збор.

Во охридската дописка од 23 јуни 1860 година, во „Световид“⁴¹⁾ станува збор за избраните 4 народни пратеници кои требало да одат во Цариград, каде што требало да ја изразат желбата на охридјаните да им биде назначен за владика нивен човек. Тие понеле 5360 печати и образложение дека народот не ја разбира грчката служба. Посочиле неколку имиња на владичи кои народот со задоволство ќе ги прифати. „Ова наша желя буде суетна! По краткомъ времену дознамо, да е одреѣнъ за наст одь Грчке Патріаршіе за Митрополита Гркъ, кой е кодъ насъ као Архимандритъ быо, и когъ су сва свойства народу позната. Човекъ неучень, ападатель, блудникъ, содомлянинъ (кое е обично свима у острову Халки воспытанима). Озлоеѣни зато пошлѣмо човека, да предусретне Г. Мелетија и да му яви да се неусуди у варошь ступити, ерь ѱе га народъ каменѣемъ побити. Но онъ, опуномоѣнъ Патріаршескимъ и царскимъ бератомъ, узме са собом 20 гаваза и уѣе на силу у варошь, безъ да му изаѣе по обичаю на сусретъ нико. Онъ се прилѣжно стараше како бы семе несоглася међу народнымъ Поглавицѣма посело, неуспевши тимъ поступкомъ ништа, почне претити свештеницима да ѱе иѣ чина лишити, ако неѣстраше народъ проклетствомъ и анатемомъ светогъ Владике; али и у том ништо неуспе.“ Мелетиј одел како бесен по улиците и ги псуел луѓето кои не му оддавале почит. На 22 јуни отишол во оближниот манастир. Народот ги собрал неговите работи, му ги испратиле и му порачале да не се враќа назад. Понатаму стои: „Данасъ смо разумели,

³⁹⁾ Види Стерјоски, стр. 418.

⁴⁰⁾ Србске новине, бр. 51, 30 април 1860.

⁴¹⁾ Световидъ, бр. 27, 7 јули 1860, год. IX.

да се е Нѓово Преосвештенство упутіо у Цариградъ. А ми смо већъ послали молбу са 3520 печата преко наши посланика у Цариградъ, да нам Нѓово Величество Милостивый Царъ пошлѣ Г. Іларіона Макаріопольскогъ, кога е цела Бугарска са свогъ Црквеногъ Поглавара признала, или некъ се нама другій нешилѣ, ербо ћемо онако исто поступити као годъ и съ Мелетиѣмъ”.

Во оваа статија има вести и за училиштето: „Наша школа, у којој се за живота бившегъ Митрополита само ноћу учило, еръ се ние смело дану добро дѣло творити, са свимъ добро напредуе.”

Во „Световид” од 1860 година се наоѓа уште еден допис од Охрид од 22 јули истата година⁴²). Кога народот мислел дека се ослободил од Мелетиј, тој се вратил по 20 дена. Кога тргнал за Цариград да се поплачи од охриѓаните свратил во Солун. Кога се вратил во Охрид почнал да се „увива и преправа пред луѓето”. Ветувал дека ќе го брани и заштитува народот од крајби, само ако го прифатат со добра волја. Народот не попуштал и не го признавал.

Прличев остро го обвинува Мелетиј и во преставката до султанот (концепт на претставката: Фонд Прличев, Архив на МАНУ), кој охрабрен од поставувањето почнал да врши злоупотреби, наметнувал нови дажбини, зел туѓа жена и не му ја отстапувал на сопругот. Напрасно народот верувал дека ситуацијата ќе се измени.

Во концептот од жалбата до Светиот Синод или до патријархот (Фонд Прличев, Архив на МАНУ) — покрај жалбите од „Светите егзарси” изнесени се незаконијата на Мелетија, 67 наредени обвиненија, меѓу кои: ги ограбувал манастирите, особено манастирот Св. Наум, го ограбувал народот, земал мито, ги уништувал букварите и книгите, играл, блудничел, итн.

Огорчениот Григор Прличев во 1867 година пишува во весникот „Македонија”⁴³): „Сека неделја се изговарјат по црквите трогателни слова за пострадањето и досигањето ни боледувајне от грцизмот и оти без друго требват да го истуркајат свсем, та да видјат бела виделина”. Дописката била испратена од Битола каде што учителствувал Григор Прличев.

Јасно е дека кај народот постоела голема желба да добијат словенски владика а не Грк. Настаните што следуваа потоа во почетокот ветуваа голема надеж, но потоа разочарување, зашто егзархиските владики се покажаа и полоши.

Уште во 1867 година охриѓаните ги прекинале врските со Цариградската патријаршија, а во 1869 година формирале одделна црковна училишна општина. Тоа истото се случило во Прилеп, Битола, Скопје, Крушево⁴⁴). Со создавањето на Егзархијата 1870 година интересите на нашите граѓани беа изиграни. Во почетокот водачите на бугарското

⁴²) Световидъ, бр. 36, 6. VIII 1860, год. IX. (Во овој допис стои Г. Василија, но веројатно погрешно е одбележано името на Мелетиј.)

⁴³) Македонија, 1867, бр. 12 од 18 фев.

⁴⁴) Ист. на мак. народ, II, стр. 60.

црковно движење Стојан Чолаков и Гаврил Крстевич, ги примиле посебните барања на македонските граѓани, меѓу кои било бирањето за обнова на Охридската архиепископија. Со тоа сакале само да привлечат поголем број приврженици од Македонија, но кога дошло до дефинитивното решавање тие се откажале од нивните барања⁴⁵⁾.

Сега се засилиле аспирациите на Егзархијата кон македонската територија⁴⁶⁾.

Всушност во Македонија се чувствувало двојно влијание, егзархиско и елинско. „Во таа смисла создавањето на Бугарската егзархија за македонскиот народ претставувало национална трагедија⁴⁷⁾. Иако повеќе македонски општини ја признале јурисдикцијата на Егзархијата, Патријаршијата не дозволила да се прошират многу нејзините компетенциите. Во многу македонски градови останале грчките владици.

Егзархискиот владика Натанаил, поставен во Охрид 1874 година веднаш ги изневерил надежите. Прличев, кој го пресретнал со стиховите:

*Бога вишњиго да славим и чесиџиџаго царја
И с'с радосџи да посреџиџиџем доброго ни Пасџипрја...
Како љрежџа Богом љраџиџен Моисеј за Израил,
Така сега Царем љраџиџен Пасџипр наш Наџанаил". —*

иабргу потоа изјавува: „Како стана неговиот пречек; какво беше неговото владикување; кои беа неговите погрешки; како отворено го напаѓавме, — тука не му е местото да опишувам. Ќе го кажам само тоа:

До тогаш бев служел во Охрид петнаесет години едноподруго. Но уште во првата година на Натанаиловото владикување училиштето се разори, учениците се распрснаа и јас бев принуден да се погодам во Месокастро (маалско училиште во Охрид). Таму служев две години. Но и таму Натанаил не ме остави на спокојство. Он го прати својот заптија, еден грозен дебранец, Турчин вооружен, којшто ме фати за мишки при пискоти од моите ученици ме свлече по стрмната скала". Понатаму Натанаил му се мешал во училишната работа и набргу Прличев ќе го напушти Охрид.

Во писмото до „г-дин Натанаил Охридски и до господа членовите на Охридската општина“ од 20 октомври 1875 год., Прличев ги укорува членовите на Охридската општина што дозволиле туѓинци да заземаат разни важни места и да го насочуваат народот кон грчкиот и српскиот јазик. Ги акцентира безбројните рани на Егзархијата кои останале недолечени, а беззаконијата се прошириле. Го укорува самиот Натанаил, кој место да си даде оставка се сојузил со најголемите непријатели за да го истера од градот. Ги напаѓа членовите на општината што се потрудеа да го воведат во општината грчкиот јазик. (Фонд Прличев, Архив на МАНУ).

⁴⁵⁾ Охриѓаните на чело со Прличев испратиле до Соборот во Цариград навредливо писмо, зашто Д-р Чомаков го истакнал прапањето за создавање на бугарска црква, а не на Охридската архиепископија.

⁴⁶⁾ Ист. на мак. народ, II, стр. 65.

⁴⁷⁾ Види С. Димевски, Црк. ист. стр. 127.

Во XIX век не замреле обидите за обнова на Охридската архиепископија. Во 1873—74 година со помош на Унијата биле правени обиди за нејзиното обновување. Таков обид направил скопскиот митрополит Теодосиј Гологанов во 1890—92 година. Во 1891 година тој се одделил од Егзархијата и работел на обновата на Архиепископијата. Обидот бил безуспешен. Тој бил прогнат во Бугарија.

За обновувањето на Охридската архиепископија ќе се застапува и Крсте Мисирков, зашто одамна го согледал нејзиното значење. Првиот официјален акт во врска со ова прашање беше донесен на 15 октомври 1943 година. Свештенството одби да прими било каква туѓа јурисдикција и во 1958 година се изврши нејзиното званично обновување⁴⁸⁾.

Вистинскиот народен син, Прличев, живо заинтересиран за доброто и напредокот на народот, целиот свој живот ќе ѝ го посвети на таа борба. Умеејќи да го согледува злото, па од било каква страна да доаѓа, можел да му се спротивстави и навреме да реагира кон туѓите аспирации. Согледувајќи го континуитетот на често несреќната историја на својот народ, ја продолжувал со засилен елан и природна волја, која избивала, како што видовме, од целиот народ. Нему, на народот му беше потребен еден таков водач, каков што се покажа Прличев, Шапкарев, браќата Миладиновци, и ред други повеќе или помалку познати личности во нашата историја.

⁴⁸⁾ Види С. Димевски, Охр. арх.